

*Барабаш О. О.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ

Анотація. У статті проаналізовано основні визначення поняття «юридично значуща поведінка». Визначено ознаки та види зазначеної поведінки. Висловлено позицію щодо можливості використання терміна «правозначуща поведінка» для позначення аналізованого явища.

Ключові слова: юридично значуща поведінка, правова поведінка, поведінка, діяльність, правозначуща поведінка.

Постановка проблеми. Людина як істота не тільки біологічна, а й соціальна, яка живе в суспільстві із собі подібними, може задовольняти свої потреби та інтереси тільки у взаємодії з іншими членами суспільства. У процесі такої взаємодії вона здійснює свідомі дії і вчинки, які сприймаються оточенням і, відповідно, оцінюються ними як корисні, бажані або, навпаки, шкідливі і небажані як для окремих осіб, так і для всього суспільства. Характер оцінки залежить від відповідності дій і вчинків людини приписам соціальних, зокрема правових, норм, які існують у суспільстві. Дії і вчинки людей доступні зовнішньому сприйняттю та оцінці з погляду їх корисності або шкідливості для суспільства. Тому виникає необхідність дослідити юридично значущу поведінку.

Явище поведінки людини досліджували такі науковці: Н.А. Горбова, В.В. Завальнюк, Ю.О. Козенко, М.І. Козюбра, А.Ф. Крижанівський, В.Н. Кудрявцев, А.В. Лещенко, А.Д. Прусаков, О.Ф. Скакун, А.М. Шульга та ін. Проте, враховуючи динаміку розвитку суспільних відносин та виникнення нових видів поведінки людини, дослідження юридично значущої поведінки є необхідним та своєчасним.

Метою статті є визначення поняття, ознак та видів юридично значущої поведінки особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вдаючись до безпосереднього розгляду питання визначення передумов та факторів взаємовідносин особи та держави, зазначимо, що, аналізуючи поняття «поведінка особи» в межах юриспруденції, неодмінно слід враховувати його загальне соціально-гуманітарне визначення. Адже термін «особа» характеризує один із багатьох вимірів людського існування та представляє людину як самостійний елемент у взаємовідносинах із суспільством та державою [1]. Із часу свого народження і до самої смерті кожна особа безперервно діє, продукує незліченну множину актів та отримує у відповідь на них стільки ж реакцій від інших людей, у суспільстві з якими вона живе. З огляду на це, поведінка особи, як правомірна, так і протиправна, спрямовується дією специфічних детермінантів, що зумовлюють її визначеність. Загальноприйнятим є розуміння, що детермінанти поведінки особи включають усі елементи навколишньої дійсності, що так чи інакше впливають на її поведінку [2, с. 264].

Проте більшість дослідників, описуючи в підручниках визначення правової поведінки, не бачить необхідності в ретель-

ному термінологічному аналізі цієї юридичної конструкції. Одні автори повністю відкидають таке поняття як узагальнювальне, вважаючи за можливе застосовувати категорію «юридично значима поведінка», інші тлумачать цей термін занадто вузько, а також наявна тенденція різного застосування такого терміна. Досить популярною стає теза про виключення неправомірної поведінки зі сфери правової поведінки. Така невідзначеність спричинює неоднозначність трактувань як у теорії права, так і в галузевих юридичних науках, і вимагає подальшого дослідження. Указана проблема має практичне значення і виражається в удосконаленні законодавства України, практики Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції [3, с. 351].

Держава охоплює значний спектр поведінкового універсуму особи – вимір людської діяльності та вчинків, що віднесені до категорії «суспільно значущі», тоді як поведінка особи проникає у теоретичні ланки державного механізму, визначаючи пріоритетні напрямки його розвитку, та відображається на практиці у всіх формах його реалізації [1].

Як зазначає В.Н. Кудрявцев, найнижчим рівнем свідомої поведінки особи є рух (або ж його відсутність у разі бездіяльності). Удар молотком по цвяху, гортання книги – зовні все це рух, спрямований на реалізації тих чи інших цілей [4, с. 190]. Серія рухів, спрямованих на один об'єкт, є дією (бездіяльністю), котру можна вважати наступним рівнем поведінки. Дія (бездіяльність) є основною ланкою поведінки, котра містить, на відміну від руху, всі об'єктивні та суб'єктивні його властивості, тобто не тільки зовнішню форму, але і внутрішній зміст. Третім рівнем поведінки є операція, котра складається з ряду дій. Операція становить комплекс дій, орієнтованих на вирішення конкретного завдання [5, с. 35]. Операції можуть бути представлені як ієрархічна система, що також складається з низки рівнів.

Така градація є слушною, проте наступним структурним компонентом поведінки особи хотілось би зазначити вчинок – акт особи як суб'єкта суспільних відносин [6, с. 461]. Зміст кожного із вчинків визначається конкретною ситуацією здійснення, спрямованістю на соціально значущу чи асоціальну мету, характером дії особи і мірою її відповідальності за цю дію. Отже, вчинок – це не лише найвищий рівень поведінки особи, а й соціальна характеристика зазначених рівнів за умови, що вони мають суспільну значимість. Звичайні, механічні, повсякденні дії ми не називаємо вчинками. Цей термін вживається лише до тих актів, що мають позитивну чи негативну соціально-правову оцінку. Отже, вчинок – діяння, що сприймається і усвідомлюється власне особою як суспільний акт, як прояв суб'єкта, що виражає відношення особи до інших осіб [7, с. 762].

Наведемо визначення юридично значущої поведінки. На думку Ю.О. Петрончак, юридично значуща поведінка – це форма соціальної взаємодії осіб, колективів та інших соціальних

спільнот. Це «клітина» складної системи суспільних відносин, що існують та розвиваються в соціумі [8, с. 306].

Під юридично значущою поведінкою професор В.Н. Кудрявцев розумів, наприклад, дії неосудних (душевнохворих), а також дітей, підлітків, які не досягли відповідного віку (цивільної чи трудової дієздатності, кримінальної чи адміністративної відповідальності). Вони не входили в розглянуте вище поняття правової поведінки. Разом із тим деякі із цих дій можуть спричинити юридичні наслідки [4, с. 44].

Іншої думки дотримується О.Д. Прусаков, зазначаючи, що в науковій літературі юридично значуща поведінка зазвичай визначена як правова. Однак із погляду етимології цей термін повинен використовуватися тільки для характеристики правомірної поведінки, оскільки висловлювання «правове», «право» походить від слів «права», «правильне». Зробивши такий умовивід, О.Д. Прусаков погоджується з В.Л. Кулаповим у тому, що категорія юридично значущої поведінки, що об'єднує правомірну і протиправну поведінку, відображає суть цього явища набагато точніше [9, с. 15].

Поведінка набуває юридичної значущості у тому разі, коли вона може бути оцінена з погляду вимог правових норм. При цьому норми права можуть впливати тільки на вольові дії особи, які підконтрольні свідомості людини. Якщо особа свідомо не контролює свої дії, припис норми не може бути нею реалізований. Норми права також містять формально-обов'язкові критерії, на підставі яких можна дати юридичну оцінку відповідності або, навпаки, невідповідності поведінки нормі права. У першому разі юридична значущість поведінки полягатиме у правомірності такої поведінки, у другому – у протиправності та можливості настання негативних юридичних наслідків. Юридично значущою також може бути така поведінка, яка формально не суперечить, проте і не відповідає нормі права. Таке можливо під час реалізації правової норми всупереч меті, для якої вона була встановлена, коли припис правової норми свідомо виконується однією особою на шкоду інтересам іншої особи. Така поведінка є, зокрема, наслідком зловживання правом.

Ми підтримуємо думку А.В. Лещенка, який вважає, що юридично значущою поведінкою є врегульована правом, типова, соціально значуща і свідомо вольова поведінка суб'єктів, яка тягне юридичні наслідки [3, с. 354]. На думку дослідника, логічним і правильним буде закріплення під юридично значимою поведінкою тих діянь, які не відповідають усім ознакам правової поведінки, проте породжують певні юридичні наслідки [3, с. 355].

Підтримуємо думку В.В. Завальнюка, який зазначає, що для позначення усіх видів поведінки людини, передбачених об'єктивним правом у його природному та позитивному сенсах, можливо використовувати термін «правозначуща поведінка» [10, с. 12]. Цей термін теж не є досконалим, на що указує А.Ф. Крижанівський, але його відчутною перевагою є вказівка на визначення або зазначення такого феномена правом [11, с. 68].

З огляду на основні ознаки «поведінки у сфері права», такого роду поведінка має «соціальне значення», «свідомо-вольовий характер», «властивість спричиняти (зумовлювати) юридичні наслідки», «зовні виражена у дії чи бездіяльності», «регулюється юридичними нормами» («регламентованість правовими нормами») і «підлягає юридичній оцінці (правовій кваліфікації)» [12, с. 590].

Виділяємо такі ознаки правозначущої поведінки:

1. Соціальна значущість. З погляду інтересів суспільства ця поведінка оцінюється як корисна, нейтральна чи шкідлива для

нього. Корисною є конструктивна правова активність суб'єктів (наприклад, укладання договорів, участь громадян у виборах). Соціально шкідлива поведінка, навпаки, порушує нормальні соціальні зв'язки (адміністративні проступки, злочини, невиконання батьківських обов'язків та ін.).

2. Інтелектуально-вольовий характер. Правові засоби впливу придатні для регулювання такої поведінки, яка перебуває під реальним чи потенційним контролем свідомості – інтелекту та волі особи. Проте іноді юридичні наслідки настають і за відсутності цього чинника, якщо поведінка порушує права інших осіб (наприклад, поведінка неосудної особи, наслідком якої може стати примусове лікування за судовим рішенням).

3. Об'єктивізація (зовнішній вияв). Це зовнішнє втілення інтелектуально-вольової характеристики поведінки суб'єкта (його мотивів, цілей, намірів тощо), її об'єктивна, доступна для сприйняття форма – дія або бездіяльність. Юридично значуща поведінка може бути активною (дія) або пасивною (бездіяльність), правомірною або неправомірною. Намір суб'єкта щось учинити, не втілений у поведінку, юридичних наслідків не викликає.

4. Структурованість. Будь-яка поведінка у сфері права може бути оцінена (кваліфікована) з погляду об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони.

5. Юридична визначеність. Поведінка є юридично значущою, якщо її зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні) параметри регламентовано нормами права.

Норми права визначають:

– параметри самої поведінки (ознаки правосуб'єктності особи, зовнішній вияв: дія чи бездіяльність, способи, засоби, час і місце вчинення);

– юридичні засоби впливу на таку поведінку (способи установлення й обсяг прав та обов'язків: дозволення, заборони, зобов'язування; способи їх реалізації);

– правові наслідки (наприклад, юридична відповідальність, що настає за вчинення правопорушення).

6. Здатність викликати юридичні наслідки. Така поведінка є юридичним фактом, що зумовлює виникнення, зміну і припинення правовідносин, прав та обов'язків їх учасників, заходів юридичної відповідальності [13, с. 285–286].

Зазначені ознаки є критерієм відокремлення, відмежування «поведінки у сфері права» (юридично значущої поведінки) від поведінки в інших, врегульованих соціальними нормами сферах (наприклад, у сфері дії норм моралі). Проте, орієнтуючись на низку тих істотних ознак, що характеризують поведінку суб'єкта права як поведінку юридично значущу, можна і доцільно загалом розрізнявати такі ознаки: 1) загальні (родові); 2) спеціально-юридичні [14, с. 114].

Спеціально-юридичні ознаки юридично значущої поведінки – це взаємозв'язана сукупність її ознак (об'єктивних і суб'єктивних), які мають не стільки світоглядне, скільки прикладне значення: значення для юридичної оцінки (правової кваліфікації) поведінки як правомірної (дозволеної) або протиправної (забороненої) [15, с. 1100]. Ці ознаки є юридичною підставою (необхідною і достатньою) для здійснення відповідної кваліфікації. Спеціально-юридичні ознаки є певною конкретизацією загальних (родових) ознак, їх репрезентацією у межах юридичної конструкції [16, с. 108], яка визначається як «склад правопорушення» або «склад правомірної поведінки». Відповідні ознаки традиційно визначаються в юриспруденції як певні елементи складу правопорушення або правомірної поведінки. Такими елементами є об'єкт (об'єкт поведінки), суб'єкт

(суб'єкт поведінки), об'єктивна сторона (об'єктивна сторона поведінки), суб'єктивна сторона (суб'єктивна сторона поведінки) [15, с. 1100].

З погляду відповідності у правовій нормі можна виділити три види юридично значущої поведінки: 1) та, що передбачається найбільшою мірою (акти поведінки, що наближаються до соціального ідеалу); 2) та, що вважається нормальною, правильною (переважна); 3) та, що не схвалюється, засуджується (вважається суспільно небезпечною, злочинною) [17, с. 14].

Залежно від соціального змісту і правового оцінювання юридично значущу поведінку поділяють на головні види:

а) правомірну поведінку – таку, що є соціально корисною чи допустимою і відповідає нормам та принципам права;

б) неправомірну поведінку у формі: правопорушення – протиправне, винне, соціально шкідливе діяння; об'єктивно неправомірне діяння – протиправне, безневинне, соціально шкідливе діяння; зловживання правом – діяння, що може формально відповідати нормам права, але є суспільно шкідливим, порушує права і законні інтереси інших осіб [13, с. 287].

Висновки. Враховуючи наведене вище, вважаємо, що юридично значуща поведінка – це врегульована правом, типова, соціально значуща і свідомо вольова поведінка суб'єктів, наслідком якої є юридична відповідальність. Ознаки юридично значущої поведінки поділяються на загальні та спеціальні (спеціально-юридичні). Перші є спільними для всіх видів поведінки, другі – характерні тільки для юридично значущої поведінки та дозволяють відмежувати аналізовану поведінку від інших її видів.

Література:

1. Козенко Ю.О. Юридично значуща поведінка суб'єкта права: детермінанти взаємовідносин особи і держави / Ю.О. Козенко // Теоретичні та прикладні питання державотворення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2011_9/zmist/R_1/04Kozenk+.pdf.
2. Спекторский Е.В. Юриспруденция и философия / Е.В. Спекторский. – К. : Юридический вестник, 1913. – 412 с.
3. Лещенко А.В. Семантичний аналіз правової поведінки / А.В. Лещенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 61. – С. 349–357.
4. Кудрявцев В.Н. Право и поведение / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1976. – 211 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Политздат, 1975. – 202 с.
6. Горський В.С. Філософія і психологія. Словник / В.С. Горський, М.Лі. Ткачук, В.М. Нічик. – К. : Вид-во «Пulsар», 2001. – 658 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб., 1978. – 814 с.
8. Петрончак Ю.О. Доктринальний аналіз феномена поведінки особи / Ю.О. Петрончак // Вісник Національного університету «Львів-

ська політехніка». Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 824. – С. 302–306.

9. Прусаков А.Д. Действие и бездействие как формы юридически значимого поведения : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / А.Д. Прусаков. – Саратов, 2008. – 32 с.
10. Завальнюк В.В. Антропологічні аспекти правозначущої поведінки / В.В. Завальнюк // Юридичний вісник. – 2013. – № 1. – С. 11–18.
11. Крижанівський А.Ф. Правова поведінка в понятійно-категоріальному зрізі теоретичної й прикладної юриспруденції / А.Ф. Крижанівський // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 2. – С. 67–69.
12. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник] / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид. перероб. і допов. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
13. Козюбра М.І. Загальна теорія права : [підручник] / М.І. Козюбра. – К. : Ваіте, 2015. – 392 с.
14. Погребной И.М. Теория права : [учебное пособие] / П.М. Погребной, А.М. Шульга. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1998. – 148 с.
15. Шульга А.М. Юридично значуща поведінка особистості: поняття, основні ознаки / А.М. Шульга // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 1100–1103.
16. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
17. Горбова Н.А. Юридична відповідальність у правомірній поведінці: теоретико-методологічний аспект / Н.А. Горбова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 34. – С. 12–15.

Барабаш О. О. Общая характеристика юридически значимого поведения

Аннотация. В статье проанализированы основные определения понятия «юридически значимое поведение». Определены признаки и виды указанного поведения. Выяснена позиция о возможности использования термина «правозначущее поведение» для обозначения рассматриваемого явления.

Ключевые слова: юридически значимое поведение, правовое поведение, поведение, деятельность, правозначущее поведение.

Barabash O. General description of legally significant behavior

Summary. In the article the basic definition of «legally significant behaviour». Defined characteristics and types of legally significant behavior. Been position on the possibility of using the term «pravoznachuscha behaviour» to describe the phenomenon analyzed.

Key words: legally significant behavior, legal behavior, behavior, activities pravoznachuscha behavior.